

ई-बुक्स विरुद्ध पी-बुक्स

20 May 2012, 0000 hrs IST

SMS NEWS to 58888 for latest updates

कोण जिंकणार, कोण हरणार?

माधव शिरवळकर(संगणकतज्ज्ञ)

छापील पुस्तकांनी आजवर जगभरच्या वाचकांचं भावविश्व व्यापून टाकलं. परंतु आता ई-बुक्सचा जमाना आला आहे. अमेझॉन डॉट कॉम या जगातील प्रख्यात पुस्तकविक्री करणा-या संस्थेपाठोपाठ आता फ्लिपकार्ट डॉट कॉम या संस्थेनेही आपण ई-बुक्सच काढणार असं जाहीर केलं आहे. त्यामुळे ई-बुक्स आणि पी-बुक्स (पेपर) यांच्यातलं युद्ध अधिक तीव्र होणार आहे. हे युद्ध मराठीच्याही दारात येऊन ठाकलंय...

बरोबर एक वर्षापूर्वीची गोष्ट आहे. १९ मे २०११ ची. ह्या दिवशी 'अमेझॉन डॉट कॉम'ने जाहीर केलं की त्यांनी गेल्या वर्षी (म्हणजे २०१० मध्ये) कागदी पुस्तकांपेक्षा जास्त ई-बुक्स विकली. इतिहासात हे पहिल्यांदाच घडल्याचंही अमेझॉनने स्पष्ट केलं. अमेरिकेत मुख्यालय असणारी अमेझॉन ही, कागदी पुस्तकं आणि ई-बुक्स इंटरनेटच्या माध्यमातून विकणारी जगातील सर्वात मोठी कंपनी. जगात विकल्या जाणा-या एकूण ई-बुक्सपैकी ७० टक्क्यांहून अधिक बक्स एकटी अमेझॉन कंपनी विकते. कागदी पुस्तकांचा त्यांचा खपही आश्चर्यचकीत करणारा आहे.

ई-बुक्स चं 'अमेझॉन'वरील जग

आपल्या देशात संगणकीय तंत्रज्ञान येतं ते बहुधा प्रथम अमेरिका आणि युरोपात चाचण्या झाल्यानंतर. चीन, कोरिया, जपान यांचा क्रमांक त्या नंतरचा. ई-बुकची दुनियाही त्याला अपवाद नाही. आज जगात इंग्रजी ई-बुक्स हा संख्या, खप, बाजारपेठ अशा कोणत्याही निकषावर पाहता 'बिग ब्रदर' आहे. आपली मराठी ही त्या मानाने एक पिढुकला छोटू किंवा तामिळ भाषेत थंबी आहे. अर्थात इतर सर्वच भारतीय भाषा ह्या बिग ब्रदरच्या पुढे किडुक मिडुकच आहेत. हा मुद्दा अगदी आत्ता ह्या क्षणालाही तुम्हाला तपासून पाहता येईल. www.amazon.com ह्या जगातील सर्वात मोठ्या पुस्तक विक्रेत्या संकेतस्थळावर जा. तिथे इंग्रजीबरोबर इतर भाषाही आहेत. आपली मराठीही आहे. प्रथम Books चा विभाग उघडून त्यातला Languages चा उपविभाग बघा. जगातल्या एकूण ८२ भाषांतील पुस्तकं amazon.com विकायला आहेत. इंग्रजी एकूण १ कोटी ६२ लाख+, फ्रेंच १६ लाख+, स्पॅनिश ८

लाख+, इटालियन साडेचार लाख+, अरेबिक २१ हजार, बंगाली साडेतीन हजार, हिंदी ४५००, संस्कृत ११३८ अशी पुस्तकं आहेत. अमेझॉनवर मराठी पुस्तकं आहेत फक्त १८६. त्या १८६ पुस्तकांमध्ये एकही ई-बुक नाही. त्यातली १७७ पेपरबॅक आहेत आणि ६ हार्ड कव्हरवाली आहेत. थोडक्यात, ई-बुक्सच्या मुद्र्यांवरून चर्चा किंवा वाद झडावेत इतकी क्षमता आजमितीस तरी जगातल्या मराठी ई-बुक्सच्या संख्येत नाही. अमेझॉनवर उपलब्ध किंडलसाठीच्या ई-बुक्सची संख्या पाहा, इंग्रजी (१२ लाख+), जर्मन (३४ हजार+), पोर्तुगीज (४,७००+), हिंदी (४) आणि संस्कृत (३). मराठी एकही नाही. अर्थात ही स्थिती आहे अमेझॉनवरची, म्हणून जागतिक स्तरावर प्रातिनिधिक मानता येण्याजोगी. पण भारतात निरनिराळ्या स्तरांवर मराठीसह अन्य भारतीय भाषांतील ई-बुक्सच्या निर्मिती आणि विक्रीचे विविध प्रयत्न गेली अनेक वर्षे चालल्याचं दिसतं. त्याचं प्रतिबिंब, वरील आकडेवारी पाहता, अमेझॉनवर पडलेलं दिसत नाही, हा मुद्दाही लक्षात घ्यायला हवा.

ई-बुक्स आणि प्रिंट बुक्स

सामान्यतः २००५ पासून मराठीत ई-बुक्स उपलब्ध झाल्याच्या बातम्या ऐकू येऊ लागल्या. त्यावेळी नाशिक येथे झालेल्या साहित्य संमेलनात मुंबईच्या 'संगणक प्रकाशन'चा मराठी ई-बुक्सचा एकमेव स्टॉल होता. संगणक प्रकाशनने मराठीत प्रथमच आणलेली 'समग्र राम गणेश गडकरी' साहित्याची ई-बुक सीडी त्यावेळी केवळ रु.९९/- किंमतीला स्टॉलवर उपलब्ध होती. ह्या सीडीचा खप धुमधडाक्यात झाला आणि एकही प्रत शिल्लक राहिली नाही. खरंतर त्यावेळी संगणकाचा प्रसार आजच्या एवढा नव्हता. ई-बुक ही कल्पना समजावून सांगावी लागे. पण केवळ ९९ रुपयांत समग्र गडकरी वाङ्मय मिळतंय म्हटल्यानंतर मराठी रसिकांनी त्यावर उड्या टाकल्या. 'आज घरी कॉम्प्युटर नाही, पण उद्या येईल त्यावेळी ही सीडी उपयोगी पडेल', असं म्हणणारेही नाशिकच्या संमेलनात तेव्हा भेटले होते. सुमारे १२०० पानांचं गडकरींचं साहित्य आज बहुतांशी आउट ऑफ प्रिंट आहे आणि उद्या ते जरी कोणी छापलं तरी त्याची किंमत किमान १००० रुपये तरी असेल, याचा अंदाज नाशिकच्या संमेलनाला आलेल्या वाचकांना होता. ई-बुक आणि पी-बुक यामध्ये, ई-बुक 'किंमती'च्या निकषावर पी-बुकला मागे टाकणार हा अंदाज त्याचवेळी मराठीला आलेला होता.

ई-बुक्सचा हाच किंमतीचा निकष आज जगभर, विशेषतः अमेरिकेतली बाजारपेठ अक्षरशः हादरवताना दिसतो आहे. त्याचं एक उदाहरण म्हणजे, अमेरिकन सरकारने अॅपल कंपनी, आणि हार्पर कॉलिन्स, हॅचेट, मॅकमिलन, सायमन शुस्टर आणि पेंग्विन ह्या पुस्तक प्रकाशकांवर ई-बुक्सच्या किंमती वाढविण्यासाठी केलेल्या कथित कटाच्या संदर्भात नुकताच भरलेला खटला. अमेरिकन सरकारच्या न्याय खात्याचं म्हणणं असं की, हे प्रकाशक आणि अॅपल कंपनीचे अधिकारी रोज एकत्र भेटून ई-बुक्सच्या किंमती वाढविण्यासंबंधी गुप्त कारस्थान-खलबतं करीत असत. अमेझॉनने किंडल ग्राहकांसाठी सर्रास एका ई-बुकची किंमत ९.९९ डॉलर निश्चित केल्यानं ह्या प्रकाशकांची कांेडी झाली होती, याची

दखलही सरकारने घेतली होती. किंडल हे अमेझॉनने ई-बुक्स वाचण्यासाठी तयार केलेलं हातातल्या आरशाएवढं साधन आहे. ह्याच आकाराचा अॅपल कंपनीचा आय-पॅडही आहे. मात्र आय-पॅडची किंमत किंडलच्या तिप्पट असल्याने, ई-बुक वाचण्यासाठी वाचकांचा ओढा किंडलकडे असणं स्वाभाविक होतं. त्यातच किंडलवर वाचण्यासाठीची ई-बुक्स अमेझॉनने केवळ ९.९९ डॉलरना, म्हणजे तोट्यात विकायला सुरुवात केल्याने अॅपल व अन्य प्रकाशक हादरले. ई-बुक्सच्या ह्या 'प्राइस फिक्सिंग' प्रकरणात स्टीव्ह जॉब्सही सामील होता, अशा बातम्या 'लॉस एंजेलिस टाइम्स' सारख्या मोठ्या दैनिकांनी एप्रिल २०१२ मध्ये ठळकपणे दिल्या. अजूनही हा कलगीतुरा संपलेला नाही.

मराठीतला वाद

साधारणतः दोन वर्षांपूर्वी, 'बुकगंगा डॉट कॉम'ने मराठी ई-बुक्स उपलब्ध करण्यासाठी प्रयत्न सुरू केले. त्याचा बोलबाला वृत्तपत्रं आणि विविध दूरदर्शन वाहिन्यांतून भरपूर झाला. 'ग्रंथाली' सारख्या प्रकाशन संस्थेने त्यांनी प्रकाशित केलेली ३००+ छापील पुस्तकंबुकगंगाला ई-बुक्स करण्यासाठी दिली. अशाच प्रकारची विचारणा बुकगंगाने इतर प्रकाशकांकडेही केली. त्या संदर्भातल्या एका जाहीर निवेदनात बुकगंगाचे मंदार जोगळेकर म्हणतात, 'आमचा अनुभव असा आहे की, काही प्रकाशक 'ई-बुक'साठी नकार देतात. त्यांचे लेखकच शेवटी 'ई-बुक'चं माध्यम स्वीकारतात, आणि आपलं साहित्य 'ई-बुक'साठी आणून देत आहेत... 'ई-बुक' माध्यमावर लेखकाचा वेगळा कॉपीराईट आहे, हे पूर्वीच्या काही न्यायालयीन निकालांवरून स्पष्ट झाले आहे.'

जोगळेकरांचा हा मुद्दा पुण्याच्या 'ज्योत्स्ना प्रकाशन'च्या मिलिंद परांजपे यांना मान्य नाही. त्यांनी जाहीरपणे सांगितलं, 'मुळात ई-बुक व पी-बुक (पेपरबुक) यात कोणताही फरक नाही. कलावंत आपल्या मनातले विचार एखाद्या माध्यमाद्वारे रसिकांपर्यंत पोचवतात. यात 'माध्यम' शब्दाचा नीट विचार करायला हवा. लेखकाच्या बाबतीत अक्षर, शब्द म्हणजे मजकूर हे माध्यम असतं. रसिक/वाचक तो मजकूर वाचून कलावंताचे विचार समजून घेतात. कागद हे माध्यम नसतं. नाहीतर आर्ट पेपरवरचं पुस्तक, न्यूज प्रिंटवरचं पुस्तक किंवा एखाद्याने अक्षराने ठसे बनवून ते कापडावर उमटवून जर पुस्तक तयार केलं तर ते वेगळं माध्यम ठरेल. ई-बुकमध्ये कागदाऐवजी संगणकाच्या पडद्यावर, रीडरच्या डिस्प्लेवर मजकूर वाचला जातो. यात माध्यम मजकूर हेच आहे. पुस्तकाच्या बाबतीत ई-बुक हे वेगळं माध्यम ठरवून त्याचे हक्क लेखकाकडे आहेत, असं मानण्याची गरज नाही.'

वरील मतभेदांकडे व्यक्तिगत म्हणून न पाहता ते प्रातिनिधिक मानायला हवेत. कारण जोगळेकरांशी तसंच परांजपे यांच्या मुद्यांशी सहमत असलेले अनेक आहेत. त्या व्यतिरिक्त आणखी एक मुद्दा मराठी ई-बुक विरुद्ध पी-बुकमध्ये चर्चेत येत असतो. 'ई-बुक तयार करणारी संस्था वा व्यक्ती जर मूळ प्रिंट बुकातली पानं स्कॅन करून त्याचं ई-बुक तयार करीत असेल तर तो संबंधित प्रिंट प्रकाशकावर अन्याय

आहे', हा तो मुद्दा. तो मांडणारे पुढे म्हणतात, 'प्रिंट प्रकाशक पुस्तकाच्या सजावटीसाठी, त्याच्या मुखपृष्ठासाठी, मलपृष्ठावरील ब्लर्बसाठी, किंवा आतल्या रेखाचित्रांसाठी, वा पानांच्या मांडणीसाठी बरीच मेहनत घेत असतो. अक्षरजुळणी, प्रूफ रीडिंग हे आणखी वेगळे व्याप असतातच. अशा ह्या तयार कृतीचं आयतं ई-बुक तयार करायचं आणि फक्त लेखकाकडून हक्क मिळाला ह्या नावाखाली ते प्रकाशित करायचं, हे चुकीचं आहे.'

आजच्या ह्या वादांना वेगवेगळे कंगोरे आहेत. कायद्यापासून ते व्यवहारापर्यंत, आणि तंत्रज्ञानापासून ते संस्कृतीपर्यंत त्याच्या सीमा विस्तारलेल्या आहेत. तो एक स्वतंत्र लेखाचा विषय आहे.

भविष्य ई-बुकचे आणि पी-बुकचे!

ई-बुक वाचण्यासाठी किंडल आणि आय-पॅड सारखी साधनं वाढताहेत. त्यांच्या किंमती सामान्यांच्या आवाक्यात येत आहेत. इंग्रजीत ई-बुक ९.९९ डॉलरला उपलब्ध होताहेत, म्हणजे मराठीतही उद्या एक ई-बुक ५० रूपयांना उपलब्ध होणार हे स्पष्ट आहे. समजा एखादं ४०० पानांचं छापील पुस्तक, ज्याची किंमत ३५० ते ४०० रूपये आहे, ते जर ५० रूपयांत ई-बुक म्हणून उपलब्ध झालं तर त्यावर मराठी वाचकांच्या उड्या पडणार हे स्वाभाविक आहे. एकेकाळी जेव्हा ई-बुक्स ही फक्त संगणकाच्या पडद्यावर वाचता यायची तेव्हाची स्थिती वेगळी होती. बऱ्याच लोकांना ते पडद्यावरचं वाचन जमत नसे, किंवा आवडत नसे. पण आज किंडल किंवा टॅब वा स्मार्ट फोनवर कुठेही, केव्हाही आणि कशीही (म्हणजे झोपून किंवा आरामखुचीत रेलून) ई-बुक्स वाचता येतात. त्यामुळेही अमेरिकेत ई-बुक्सचा खप पी-बुक्सच्या पुढे गेला असं मानलं जातं. आज मराठीतली ई-बुक्स संख्येने किरकोळ स्तरावर आहेत. पण उद्या ती बहरली तर पी-बुकवर त्याचा परिणाम होईल का? अर्थात ई-बुक्स बहरली की पी-बुक्स कोमेजणार असा तो 'सी-सॉ' पद्धतीचा खेळ कधीच असणार नाही. याबाबतीत हॅरी पॉटरचं उदाहरण नेहमी दिलं जातं. हॅरी पॉटरची अधिकृत ई-बुक्स आणि पायरेटेड ई-बुक्स इंटरनेटवर लाखांच्या संख्येने वितरित झाली. ती वितरित होत असतानाच, हॅरी पॉटरच्या पी-बुक्सनीही खपाचे जागतिक विक्रम केले. त्यामुळे 'ई-बुक्स ही पी-बुक्सच्या मुळावर येणार', असा निष्कर्ष काढण्याचं कारण नाही.

ई-बुक्स हा चांगला बदल !

कुठल्याही व्यवसायाने आधुनिक बदल स्वीकारले पाहिजेत; तद्वत सध्याचा ई-बुक्सचा पर्याय मराठीच नव्हे, तर एकुणच प्रकाशन व्यवसायाने स्वीकारायला हवा. मुख्य म्हणजे हा एक सकारात्मक बदल आहे. पुस्तक प्रकाशन व्यवसायातील या ई-क्रांतीमुळे, दोनशे रूपयांचं एक छापील पुस्तक घेण्याऐवजी वाचकाला त्याच किंमतीत जर पाच ई-पुस्तकं मिळत असतील, तर ती नक्कीच चांगली गोष्ट आहे. ज्याप्रमाणे राज्याचा-देशाचा गाडा हाकताना पुढील पन्नास वर्षांचा विचार करावा लागतो, तसाच

विचार करायला प्रकाशन व्यवसायाने म्हणजे प्रकाशक-लेखक या सगळ्यांनी शिकलं पाहिजे. हा इलेक्ट्रॉनिक बदल सगळ्यांच्या सोयीचा आहे आणि त्या दृष्टीनेच या ई-बुक्सच्या जमान्याला समंजसपणे नि आनंदाने सामोरं गेलं पाहिजे. या बदलात छापील प्रकाशन व्यवसाय कदाचित बंद पडेल, पण त्यात हळूहळूण्यासारखं काही नाही. बदल स्वीकारायलाच हवेत.

॥रंगनाथ पठारे (ज्येष्ठ साहित्यिक)

भावनिक मुद्दा करू नका!

वाचक छापील पुस्तकांत एकप्रकारे भावनिकदृष्ट्या जोडलेला असतो. त्याला पुस्तकाची पानं, डिझाईन, त्यातली चित्रं याविषयी आत्मीयता असते. त्यामुळे त्याला ई-बुकचा बदल स्वीकारणं कठीण जातंय. पण कालांतराने तो ई-बुकच्याही प्रेमात पडेल. त्याला छापील पुस्तकांप्रमाणेच ई-बुक्सची कव्हर्स, डिझाईन आणि पानंही आवडायला लागतील. ई-बुकमध्येही एक सौंदर्य असतं, हे वाचकांना हळूहळू उमगू लागेल. महत्त्वाचं म्हणजे एका बुक रीडरवर आपण एक अख्खीच्या अख्खी लायब्ररी इकडून तिकडे वाहून नेऊ शकतो. संदर्भासाठी आपल्याला पुस्तकांचा भार वाहावा लागणार नाही. तेव्हा ई-बुक हा चांगला पर्याय आहे. त्याचा भावनिक मुद्दा करू नका. मराठीपुरतं बोलायचं, तर ई-बुकमुळे मराठी पुस्तक जगाच्या पाठीवर एका क्षणात कुठेही उपलब्ध होईल. त्यामुळे मराठी साहित्य जागतिक पातळीवर पोचायला मदतच होईल.

॥प्रशांत बागड (कथाकार)

छापील साहित्य राहिल!

ई-बुकचा जमाना आल्याने आपल्याकडे लगेचच छापील पुस्तकं मागे पडतील असं वाटत नाही. आपल्याकडे हे तंत्रज्ञान आलं म्हणून ई-बुक वाचण्यासाठी कुणी फोटॉन किंवा इंटरनेट कनेक्शन घेत नाही. ई-बुक येऊन सुद्धा पैसे खर्च करून लोक पेपर-पुस्तक विकत घेतच आहेत. अमेरिकेत घरात कुठेही वाय-फाय तंत्रज्ञान वापरलं जातं, त्यामुळे तेथे लोक हातात कागद किंवा पुस्तक घेतच नाहीत. पण आपल्याकडे ती यंत्रणा अजून तितकी कार्यान्वित झालेली नाही. त्यामुळे ई-बुकचा वापर करताना मर्यादा असणारच आहेत. पुस्तक हातात घेऊन आपण जी हालचाल करू शकतो, तशी लॅपटॉप घेऊन करणं शक्य नाही. विशेषतः आपल्या लोकल ट्रेनमध्ये किंवा इतरत्र प्रवास करीत असताना पुस्तक बाळगणं सोपं जातं. ती हालचाल क्षमता ई-बुकमध्ये नाही. अर्थात ई-बुकचा पर्याय उद्या स्वीकारावाच लागणार आहे आणि तोही अनुभव छान आहे. आयपॅडवर पुस्तक वाचणं छान वाटतं याचा अनुभव मी नुकताच घेतला. स्क्रीनची मर्यादा आहे पण कालांतराने त्याची सवय होईल. हा बदलही

हळूहळू पचनी पडेल.

||चित्रा नित्सुरे (वाचक)

ई-बुक संदर्भासाठीच!

पुस्तकं संदर्भासाठी वाचायची असतील तर ई-बुकचा पर्याय उत्तम ठरतो. पण पुस्तक पूर्ण वाचण्यासाठी प्रिंटेड कॉपीशिवाय पर्याय नाही, हे मात्र मानायलाच हवं. अर्थात आपल्याकडे अद्याप किंडल, आयपॅड अशा ई-बुक्स साठीच्या माध्यमांचा म्हणवा तितका प्रसार झालेला नाही. तो झाल्यावर मात्र ई-बुक्सच्या वाचकांची भारतातील संख्या वाढू शकेल. याचा अर्थ असा नाही की, छापिल पुस्तकं बंद पडतील. अमेरिकेत ई-बुक्स वाचकांची संख्या मोठी आहे. मात्र तरीही तेथे पुस्तकं छापली जातात. छापिल पुस्तकांचं मार्केट थोडं कमी होऊ शकेल, मात्र ते बंद होणार नाही. कारण पुस्तक आपण कुठेही वाचू शकतो. याचबरोबर सध्या येऊ घातलेल्या इंटरनेटव्ह बुक्समुळे पुस्तक मार्केट पुन्हा एकदा बहरू शकेल.

||संजय खंडकर (वाचक)